

วัด - เจดีย์ :
ในและนอก
เกาะกรุงศรีอยุธยา

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ
ดร. สันติ เล็กสุขุม

ศิลปวัฒนธรรม
ฉบับพิเศษ

วัด

: ในและนอกเกาะกรุงศรีอยุธยา

เจ
ดีย์

วัด - เจดีย์

: ในและนอกเกาะ
กรุงศรีอยุธยา

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ
ดร. สันติ เล็กสุขุม

ราคา ๓๙๐ บาท

วัด-เจติย : ในและนอกเกาะกรุงศรีอยุธยา

• ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.สันติ เล็กสุขุม

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : กรกฎาคม ๒๕๖๐

พิมพ์ครั้งที่ ๒ : มีนาคม ๒๕๖๑

ราคา ๓๙๐ บาท

ข้อมูลทางบรรณานุกรม

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.สันติ เล็กสุขุม.

วัด-เจติย : ในและนอกเกาะกรุงศรีอยุธยา.

พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๖๑.

๓๓๖ หน้า.--(ประวัติศาสตร์ศิลปะ).

๑. สถาปัตยกรรมพุทธศาสนา. ๒. วัด--ไทย.

I. ชื่อเรื่อง.

294.31872

ISBN 978 - 974 - 02 - 1561 - 5

งานพิมพ์พิเศษ

- ที่ปรึกษาล้านักพิมพ์ : อารักษ์ คคะนาท, สุพจน์ แจ่มเร็ว, นงนุช สิงหเดชะ
- ผู้จัดการสำนักพิมพ์ : กิตติวรรณ เทิงวิเศษ
- รองผู้จัดการสำนักพิมพ์ : รุจิรัตน์ ทิมวัฒน์, อพิสิทธิ์ ชีระจารุวรรณ
- บรรณาธิการบริหาร : สุลักษณ์ นูนปาน
- หัวหน้ากองบรรณาธิการ : มณฑล ประภากรเกียรติ
- บรรณาธิการเล่ม : นงนัท ดิเรยรัตน์บำรุง, คุมาศ วงศ์ไทย, อภิญา วังแก้วศิริ
- พิสูจน์อักษร : พัชรีย์ ไบ๋ยม
- รูปเล่ม : อรอนงค์ อินทรอุดม
- ศิลปกรรม : วีระวัฒน์ ปัญญามัง • ออกแบบปก : นักรบ มูลมานัส
- ประชาสัมพันธ์ : สุรัชย์ สุชาติสุธารธรรม, สรรณ สุนันธิ์

บริษัทมติชน จำกัด (มหาชน) : ๑๒ ถนนเทศบาลนฤมาล

ประชานิเวศน์ ๑ เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐

โทรศัพท์ ๐-๒๕๔๐-๐๐๒๑ ต่อ ๑๒๓๕

โทรสาร ๐-๒๕๔๙-๕๔๔๘

แม่พิมพ์สี-ขาวดำ : กองงานเตรียมพิมพ์ บริษัทมติชน จำกัด (มหาชน)

๑๒ ถนนเทศบาลนฤมาล ประชานิเวศน์ ๑ เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐

โทรศัพท์ ๐-๒๕๔๐-๐๐๒๑ ต่อ ๒๔๐๐-๒๔๐๒

พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด ๒๓/๑ หมู่ ๕ ถนนสุขาประชาสรรค์ ๒

ตำบลบางพูด อำเภopakเกร็ด จังหวัดนนทบุรี ๑๑๑๒๐

โทรศัพท์ ๐-๒๕๔๙-๒๑๓๓, ๐-๒๕๔๒-๐๕๙๖

โทรสาร ๐-๒๕๔๒-๐๕๙๗

จัดจำหน่ายโดย : บริษัทงานดี จำกัด (ในเครือมติชน)

๑๒ ถนนเทศบาลนฤมาล ประชานิเวศน์ ๑ เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐

โทรศัพท์ ๐-๒๕๔๐-๐๐๒๑ ต่อ ๓๓๕๐, ๓๓๕๑

โทรสาร ๐-๒๕๔๑-๙๐๑๒

Matichon Publishing House a division of Matichon Public Co., Ltd.

12 Tethsabannaruean Rd., Prachanivate 1, Chatuchak, Bangkok 10900 Thailand

ฝ่ายงานรับจ้างพิมพ์ : บริษัทมติชน จำกัด (มหาชน)

รับผลิตสื่อสิ่งพิมพ์ทุกประเภท

โทรศัพท์ ๐-๒๕๔๐-๐๐๒๑ ต่อ ๒๔๑๙, ๒๔๒๔

โทรสาร ๐-๒๕๔๑-๙๐๐๒

หากสถาบันการศึกษา หน่วยงานต่างๆ และบุคคล

ต้องการสั่งซื้อจำนวนมากในราคาพิเศษ

โปรดติดต่อโดยตรงที่ บริษัทงานดี จำกัด

โทรศัพท์ ๐-๒๕๔๐-๐๐๒๑ ต่อ ๓๓๕๓

โทรสาร ๐-๒๕๔๑-๙๐๑๒

สารบัญ

วัด-เจดีย์: ในและนอกเกาะกรุงศรีอยุธยา

๑

กล่าวนำ วัด-เจดีย์ :
ในและนอกเกาะกรุงศรีอยุธยา
หน้า ๓

๒

เจดีย์ทรงปราสาท
หน้า ๑๐

๓

เจดีย์ช้างล้อม, เจดีย์สิงห์ล้อม
หน้า ๑๑๐

๔

เจดีย์ทรงระฆัง

หน้า ๑๙๖

๕

เจดีย์ทรงปราสาทยอด

หน้า ๑๗๔

๖

เจดีย์ฐานแปดเหลี่ยม

หน้า ๒๐๖

๗

เจดีย์เพิ่มมูม

หน้า ๒๕๐

๘

เจดีย์ทรงเครื่อง

หน้า ๒๖๒

๙

เจดีย์นอกแบบ

หน้า ๒๗๖

สรุป

๓๐๘

รายการภาพประกอบ

๓๐๐

ผนวก

๓๐๘

บรรณานุกรม

๓๒๒

กรุงศรีอยุธยาแรกสถาปนาเป็นราชธานีเมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๓ ผ่านความเจริญรุ่งเรือง มั่งคั่งจากความเป็นศูนย์กลางอำนาจการปกครอง และการค้ามากกว่า ๔๐๐ ปี วันที่ ๗ เมษายน ๒๓๑๐ กรุงศรีอยุธยาเสียแก่ข้าศึกครั้งสุดท้าย ปราสาทราชวัง วัดวาอารามได้กลายสภาพเป็นซากโบราณสถาน รกร้างในพงป่า ก่อนที่จะมีการศึกษาตรวจสอบเป็นลำดับมาจากนักวิชาการโบราณคดี

เสียกรุงศรีอยุธยาครั้งสุดท้ายมาครบ ๒๕๐ ปี ในเดือนเมษายน ปี ๒๕๖๐ นี้ ประจวบกับข้าพเจ้าเกิดเดือนเมษายน มีอายุครบ ๗๒ ในปีเดียวกันนี้ จึงถือเป็นโอกาสที่ได้เขียนหนังสือเล่มนี้สำเร็จ ได้บูชาคุณอาจารย์ นักวิชาการที่ล่วงลับ ทั้งหวังว่าจะได้รับการตรวจสอบ ค้นคว้าเพิ่มเติมจากนักวิชาการ อาจารย์และนักศึกษาอันเป็นคลื่นลูกใหม่ต่อไป

สันติ เล็กสุขุม
เมษายน ๒๕๖๐

วัด

ฯ : ในและนอกเกาะกรุงศรีอยุธยา

เจ
ดีย์

กล่าวนำ

วัดเจดีย์ : ในและนอกเกาะกรุงศรีอยุธยา

อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา อยู่ในบัญชีมรดกโลกขององค์ระหว่างประเทศ คือ UNESCO เจดีย์ของวัดโบราณที่นำมาศึกษา ในที่นี้ ทั้งในและนอกเกาะเมือง มีทั้งวัดที่พระ ภิกษุเข้ามาพำนักปรับปรุงเป็นวัดขึ้นใหม่ และวัด ร้างที่อยู่ในความดูแลรับผิดชอบของกรมศิลปากร ซึ่งประกอบด้วยงานโบราณคดี-ประวัติศาสตร์ ศิลปะ งานบูรณะ อนุรักษ์ สงวนรักษา รวบรวมงาน จัดการด้านการเรียนรู้ และการท่องเที่ยวไว้โดย ปริยาย

- ๓ -

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. สันติ เล็กสุขุม

วัดเหล่านี้ล้วนผ่านการบูรณปฏิสังขรณ์ในอดีตครั้งราชธานี
ยังรุ่งเรือง หลังจบล้านราชธานี วัดกร้างบางวัดที่ได้รับการฟื้นฟูขึ้น
เป็นวัดใหม่ มีงานบูรณะ ซ่อมสร้าง เปลี่ยนแปลง โดยการรื้อกล้า
พื้นที่วัดร้าง รื้อทำลายเพื่อหาสมบัติมีอยู่เรื่อยมา เหล่านี้กลายเป็น
ภาระหลักในความรับผิดชอบงานโบราณคดีของกรมศิลปากรตั้งแต่
แรกเริ่มก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖ จนถึงปัจจุบัน หน้าที่โดยตรงในการ
ศึกษาค้นคว้าทางวิชาการ และการเผยแพร่ข้อมูลวิชาการของกรม
ศิลปากรจึงถูกทอนแบ่งไปอย่างน่าเสียดาย

เจดีย์ของวัด ในและนอกเกาะเมือง

ผู้เขียนเลือกเจดีย์แต่ละรูปแบบ โดยให้ความสำคัญทั้งเจดีย์
ประธาน เจดีย์บริวาร เลือกจากวัดที่สร้างขึ้นในช่วงต้น (กรุงศรี
อยุธยาตอนต้น) ช่วงกลาง (กรุงศรีอยุธยาตอนกลาง) และช่วง
ปลาย (กรุงศรีอยุธยาตอนปลาย)^๑ โดยวิจยหาความเข้าใจลักษณะ
เฉพาะในเชิงพัฒนาการ และหาประเด็นเชื่อมโยงระหว่างเจดีย์
รูปแบบต่างๆ จากวัดที่สร้างในช่วงเวลาเดียวกัน หรือต่างช่วงเวลา

^๑ กว่า ๔๐๐ ปีของกรุงศรีอยุธยา เหมาะกับการแบ่งออกเป็นตอนต้น กลาง
ปลาย โดยสอดคล้องกับความเป็นไปทางประวัติศาสตร์ ซึ่งมีผลต่อการปรับ
เปลี่ยนทางศิลปกรรมด้วย อนึ่ง แนวการแบ่งดังกล่าวแตกต่างเล็กน้อยจาก
การแบ่งใน สุภัทรทิศ ดิศกุล, ศ. ม.จ. ศิลปะในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๘
(กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘), น. ๓๖-๓๗. (ปัจจุบันสำนักพิมพ์
มติชนพิมพ์ครั้งที่ ๑๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๐) ซึ่งแบ่งไว้ ๔ ตอน ตอนที่ ๔ เริ่ม
เมื่อรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ซึ่งเป็นช่วงที่มีการบูรณปฏิสังขรณ์
มากแต่ไม่ค่อยมีการสร้างด้านงานช่าง ในการศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษาจึงเอารวม
ไว้ในตอนที่ ๓ (อ่านข้อชี้แจงเพิ่มเติมใน สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา : งาน
ช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๒),
น. ๓๔.)

ก็ตาม รวมทั้งการอ้างถึง หรือตรวจสอบกับเจดีย์รูปแบบที่เหมือน หรือใกล้เคียง แม้ที่แตกต่างจากวัดในแหล่งอื่น เป็นต้นว่า ศิลปะสุโขทัย ศิลปะล้านนา และศิลปะรัตนโกสินทร์ด้วย ดังนั้นการชี้แจงข้อมูลให้คำอธิบาย และวิพากษ์วิจารณ์ อันเป็นแนวทางหลักของหนังสือเล่มเล็กนี้ อาจทำให้ท่านผู้อ่านยุ่งยากในการติดตามทำความเข้าใจอยู่บ้าง เพราะแตกต่างจาก “บรรยายข้อมูล” ที่เราค้นเคยกัน

ราชธานีกรุงศรีอยุธยาเมื่อเริ่มต้น เมื่อจบสิ้น และหลังจากนั้น

เริ่มเมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๓ ราชธานีกรุงศรีอยุธยาผ่าน “ช่วงต้น” “ช่วงกลาง” และ “ช่วงปลาย” สิ้นสุดใน พ.ศ. ๒๓๑๐ การแบ่งเป็น ๓ ช่วงเวลาในที่นี้ มีจุดประสงค์แบ่งความยาวนานของราชธานีให้เป็น ๓ ช่วงสั้นๆ เพื่อสะดวกในการทำความเข้าใจภาพรวมของแต่ละช่วง กล่าวหาว่า “ภาพรวม” ก็เนื่องจากบ่อยครั้งที่ไม่สามารถหาหลักฐานบ่งชี้กำหนดอายุได้ชัดเจน เพราะศิลปกรรมมีธรรมชาติที่คาบเกี่ยวต่อเนื่องระหว่างช่วงเวลากันเสมอ

เสียราชธานี ใน พ.ศ. ๒๓๑๐ กรุงศรีอยุธยาตกอยู่ในสภาพรกร้าง ถูกข้าศึกเติมจากเหล่านักล่าสมบัติ รวมทั้งการรื้อถอนเอาอิฐจากโบราณสถาน ล่องเรือมากรุงเทพฯ เพื่องานก่อสร้างราชธานีใหม่ อย่างไรก็ตาม การฟื้นฟูราชธานีเก่าเริ่มเกือบจะทันทีเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ดันราชวงศ์จักรี โปรดเกล้าฯ ให้กลับมาบูรณปฏิสังขรณ์ “วัดสุวรรณที่กรุงเก่าซึ่งเป็นวัดเดิมของสมเด็จพระชนกาธิเบศ...”^๒ วัดนี้อยู่ในเกาะเมือง ครั้งนั้นนิยมเรียก

^๒ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร จัดพิมพ์, ๒๕๓๕), น. ๓๒๑.

ว่า “กรุงเก่า” ถึงรัชกาลที่ ๓ พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้บูรณะวัดหน้าพระเมรุ อยู่ทางเหนือนอกเกาะกรุงเก่า ภายในอุโบสถมีแผ่นศิลาจารึกติดไว้ด้านหน้าอาสน์สงฆ์ ระบุรายละเอียดของงานบูรณะครั้งนั้น

ต่อมากรุงเก่าได้รับการฟื้นฟูเป็นลำดับ ดังงานของเจ้าคุณโบราณราชธานินทร์ในพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ และพระราชโอรส ซึ่งเสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติเป็นรัชกาลต่อมา คือพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงปีก่อตั้งกรมศิลปากรเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖ งานชุดคัน ชุดแต่ง-บูรณะที่สืบต่อเนื่องมา ได้เข้าสู่ระบบสากล และพัฒนาเป็นลำดับมาในปัจจุบัน

งานรื้อ ขนอิฐไปขาย ยังดีที่...

ดังได้กล่าวผ่านมามีว่า งานรื้อวัดข้า้เดิมสภาพกร้างให้ย่ำแย่ลงอีก อาคารหลังคาคลุม เมื่อหลังคาทลายลงมา แรงทลายถีบผนังซึ่งก่อด้วยอิฐให้ทลายลง ไม่โครงสร้างหลังคา กระเบื้องมุงก็ทลายลงตาม ทั้งนี้ไม่รวมงานที่เจาะจงทลายผนังเพื่อเอาอิฐไปขาย ใช้ก่อสร้างใหม่ อย่างไรก็ตามสภาพชำรุดเสียหายของเจดีย์คงไม่เกี่ยวกับการรื้อทลายเพื่อขนอิฐไปขาย เพราะปริมาตรตันขององค์เจดีย์ตั้งอยู่บนฐานแผ่จึงมีความแข็งแรง หากก่อให้มีคูหาแคบๆ ไว้ภายในองค์เจดีย์ ก็ยังมีผนังคูหาที่หนามากเพียงพอรับน้ำหนักกดจากส่วนบน ส่วนบนคือยอดทรงกรวย มีความบอบบาง เมื่อวัดรกร้างก็ชำรุดหักทลายลงไม่มากนักอย่าแทบทุกองค์ สภาพของเจดีย์จึงยังเหลือให้ศึกษาได้มากกว่าอาคารหลังคาคลุม เพราะยังดีที่ทลายเจดีย์ไม่ง่ายเมื่อเทียบกับทลายผนังอาคาร

อย่างไรก็ตาม เจดีย์จำนวนไม่น้อยทลายลงตามสภาพ หรือตามเงื่อนไขของงานก่อ หรือเงื่อนไขของอิฐก่อที่ชำรุดเปื่อยยุ่ย จน

บางแห่งศึกษารูปแบบไม่ได้เลย ต้องอาศัยส่วนที่ยังเหลือของเจดีย์องค์อื่นเพื่อศึกษาเปรียบเทียบหาร่องรอยของรูปแบบ แต่ต้องตรวจสอบอย่างถี่ถ้วนให้รู้ทันข้อมูล เพราะส่วนที่เหลือนั้นอาจเกิดจากงานบูรณะทั้งในอดีตและปัจจุบันที่มุ่งเสริมความแข็งแรง อาจขาดความมุ่งมั่นด้านความเป็นเหตุเป็นผลของรูปแบบ กล่าวคือขาดความรอบคอบ ขาดความเหมาะสมทางวิชาการด้านงานอนุรักษ์งานสงวนรักษา

เจดีย์สามช่วงของราชธานี

กล่าวโดยภาพรวมว่า ศิลปะอยุธยาแบ่งออก ๓ ช่วง ช่วงแรกเกี่ยวข้องกับใกล้ชิดกับวัฒนธรรมเขมร จีน สุโขทัย เป็นหลัก ช่วงที่ ๒ แม้ยังสืบทอดจากแหล่งบันดาลใจหลักที่มีมาก่อน แต่ก็เจือจางลง ความใกล้ชิดกับศิลปะล้านนาเด่นชัดกว่าก่อน ทั้งการเกี่ยวข้องกับแดนไกล เช่น ศิลปะจีน ศิลปะมุสลิม เป็นต้น ช่วงที่ ๓ การผสมผสานจากช่วงที่ผ่านมา ได้หล่อหลอม ตกผลึกเป็นลักษณะเข้มข้นอย่างยิ่งของศิลปะอยุธยา แม้มีแหล่งบันดาลใจใหม่ๆ จากประเทศตะวันตก แต่ก็ถูกปรับปรุงให้กลมกลืนอยู่ในลักษณะอันเด่นชัดของช่างกรุงศรีอยุธยาในช่วงปลาย

แหล่งบันดาลใจหลากหลาย คือเอกลักษณ์ของศิลปะอยุธยา เช่นเดียวกับศิลปะทุกประเภท ทุกแขนงในทุกวัฒนธรรม ซึ่งมีเอกลักษณ์ เกิดจากการผสมผสานจากหลากหลายแหล่ง ดังแบบอย่างต่างๆ ของเจดีย์ในกรุงศรีอยุธยา โดยผ่านพัฒนาการตกทอดมาเป็นลำดับ และเป็นต้นแบบให้แก่ศิลปะของราชธานีน้องใหม่คือกรุงเทพฯ

อนึ่ง เนื่องจากศิลปะสถาปัตยกรรมภายในวัดมีหลายประเภท ประเภทอาคารหลังคาคลุม มีอุโบสถ วิหารหลวง วิหารราย ประเภท

เครื่องกันเป็นกำแพงแก้ว เหลือหลักฐานว่าก่อด้วยอิฐ และสำหรับสถาปัตยกรรมสำคัญของวัดในสมัยกรุงศรีอยุธยาอันเป็นประเด็นหลักของหนังสือเล่มนี้คือ เจดีย์ จึงขอปิดท้าย “กล่าวนำ” ด้วยคำขยายของเจดีย์ ดังนี้

ความสำคัญของรูปแบบ ขนาด และตำแหน่งที่ประจำอยู่ใช้คำว่า **เจดีย์ประธาน** คือ เจดีย์ขนาดใหญ่ที่สุดของวัด ก่อไว้ในตำแหน่งเด่นชัด สมกับชื่อเจดีย์ประธาน **เจดีย์บริวาร** คือ เจดีย์ขนาดรอง ก่อไว้ประกอบเจดีย์ประธาน ซึ่งหากประกอบมุมก็เรียก **เจดีย์ประจำมุม (เจดีย์ประจำทิศเฉียง)** หากประกอบย่านกลางของด้านก็เรียก **เจดีย์ประจำทิศ (หลัก)** บางทีอีกชื่อหนึ่งของเจดีย์บริวาร เรียกว่า **เจดีย์ราย** (คงมาจากคำว่า เรียงราย) คือเจดีย์ขนาดเล็ก เรียงรายอยู่ตามบริเวณ จึงนับว่า เจดีย์ราย เป็น เจดีย์บริวารด้วย ส่วน **เจดีย์แทรก** คือเจดีย์ขนาดเล็ก แทรกหรือสลับระหว่างเจดีย์บริวาร บ่อยครั้งก็เรียกกันว่า เจดีย์ราย เช่นกันด้วย

นอกจากชื่อเรียกตำแหน่งของเจดีย์ดังกล่าวข้างต้น ก็มีคำขยายเป็นชื่อเรียกรูปแบบของเจดีย์ ซึ่งส่วนใหญ่กำหนดเรียกกันตามลักษณะ ยกเว้นเจดีย์ทรงปราสาท ได้พบคำว่า “ปราสาท” ในจารึกเขมรบ่งถึงความหมายอันมีนัยของรูปแบบลักษณะตำแหน่งและความหมายว่าแตกต่างจาก “ปราสาท”^๓

^๓ ปราสาท และปราสาทมีความแตกต่าง ได้จากข้อมูลด้านศิลาจารึกอักษรขอม (เขมร) เช่นหลักหนึ่งทำขึ้นในราว พ.ศ. ๑๖๖๙ และข้อสันนิษฐานของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ว่า ปราสาทอาจมาจาก **ซาลา** มีหลังคาคลุมเพื่อประดิษฐานรูปเคารพ, และปราสาทกับปราสาท “เป็นของติดต่อบะปนกันอยู่...” (อ้างจาก สันติ เล็กสุขุม, *เจดีย์ : ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย*, พิมพ์ครั้งที่ ๕ (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๒), น. ๓๔-๓๕.)

หนังสือเล่มนี้ เริ่มศึกษา **เจดีย์ทรงปราสาท** ตามด้วยเจดีย์ที่มีชื่อเรียกตามลักษณะ ได้แก่ **เจดีย์ช้างล้อม** **เจดีย์สิงห์ล้อม** **เจดีย์ทรงระฆัง** **เจดีย์ทรงปราสาทยอด** **เจดีย์ชุกฉฐานแปดเหลี่ยม** **เจดีย์เพิ่มมูม** **เจดีย์ทรงเครื่อง** และ**เจดีย์นอกแบบ** สำหรับชื่อเรียกส่วนต่างๆ ของเจดีย์ อันเป็นคำศัพท์ช่าง จะให้คำอธิบายเพิ่มเติมเป็นระยะตามความเหมาะสมในเนื้อความ หรือในเชิงอรรถขยายความ

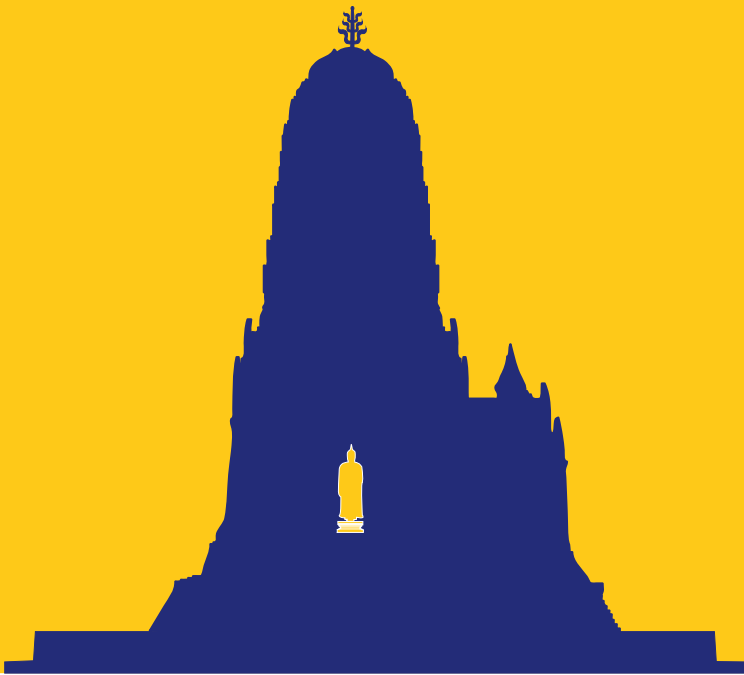
อนึ่ง ศัพท์คำว่า **อโยธยา** หรือ **ศิลปกรรมอโยธยา** ในหนังสือเล่มนี้ใช้ หมายถึงแบบอย่างงานช่าง เช่น ศิลปะอโยธยา หรือ เจดีย์แบบอโยธยา ส่วนคำว่า **กรุงศรีอยุธยา** ใช้ในความหมายของราชธานี กรุงศรีอยุธยา (ราชธานีเก่า) และคำว่า **พระนครศรีอยุธยา** หมายถึงจังหวัด-เขตปกครองปัจจุบัน

เจดีย์ทรงปราสาท

- ๓๐ -

วัด - เจดีย์ : ในและนอกเกาะกรุงศรีอยุธยา

เจดีย์ทรงปราสาท มักเรียกกันสั้นๆ ว่า ปราสาท บางคนบางทีจึงเผลอไปว่า ปราสาทไม่ใช่เจดีย์ บางครั้งเจดีย์ทรงปราสาทก็ถูกใช้เรียกแทนปราสาทเขมร โดยเรียกว่า ปราสาทขอมบ้าง เรียกปราสาทเขมรก็ยังดี อย่างไรก็ตาม ส่วนใหญ่ในที่นี้ให้คำเรียกว่า เจดีย์ทรงปราสาท เรียกอย่างสั้นว่า “ปราสาท”

ปราสาท มีรูปทรงสัดส่วนที่สำคัญใกล้เคียง
กับลักษณะเฉพาะของปราสาทแบบเขมรที่เป็น
ต้นแบบ มีพัฒนาการมาก่อน ยาวนานกว่าพันปี
ในดินแดนประเทศกัมพูชา และรวมทั้งในดินแดน
ไทยที่มีอยู่เป็นส่วนน้อย

หลักฐานของปราสาทซึ่งเชื่อว่าสร้างขึ้นก่อน
ราชธานีกรุงศรีอยุธยาราว ๑๐๐ ปี มีอยู่ที่ลพบุรี
วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ (ภาพที่ ๑, ๑ ก.)

- ภาพที่ ๑ ปราสาทพระศรีรัตนมหาธาตุลพบุรี

- ภาพที่ ๑ ก. (จากภาพที่ ๑) ลวดลายปูนปั้นประดับปราสาทพระศรีรัตนมหาธาตุลพบุรี

ผลวิเคราะห์ด้านประวัติศาสตร์จากจดหมายเหตุจีนแนะนำให้เรารับรู้ความสำคัญของเมืองลพบุรีที่มากเพียงพอสำหรับการสร้างวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเป็นหลักของเมือง^๑ ส่วนผลวิเคราะห์ด้านแผนผังของวัด ตลอดจนรูปแบบ ทรวดทรง และลวดลายปูนปั้นประดับปราสาทพระศรีรัตนมหาธาตุ เทียบเคียงกับปราสาทแบบเขมรได้มากกว่าบรรดาปราสาททั้งหลายที่รู้จักกัน^๒ และนับได้ว่าเป็นต้นเค้าของปราสาทที่จะสร้างขึ้นภายหลัง^๓

^๑ Woodward, H. W. Jr., "Studies in the Art of Central Siam 950-1350 A.D." (Unpublished, Ph.D. Dissertation, Yale University, 1975). Chapter V., 1975. p. 15.

^๒ Ibid., pp. 1-15. และดู สันติ เล็กสุขุม, *วิวัฒนาการของชั้นระดับลวดลายและลวดลายสมัยอยุธยาตอนต้น* (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๒), น. ๕-๑๑, ๔๙-๕๐.

^๓ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, *ทรงอ้างความเห็นของ ศาสตราจารย์ฌอง บวสเชอลีเย่ (ศิลปะในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๘ (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘), น. ๓๒).*

ช่วงต้น

ปรากฏพระศรีรัตนมหาธาตุของลพบุรี คือต้นแบบของบรรดา ปรากฏประธานวัดสำคัญในช่วงแรกราชธานีกรุงศรีอยุธยา เช่นที่วัด พุทโธศวรารักษ์ นอกเกาะเมืองทิศใต้ ปรากฏประธานผ่านการบูรณะ ปรับปรุงมาในสมัยอดีต (ภาพที่ ๒) ในเกาะเมือง เช่น ปรากฏคัมหา ธาตุของวัดมหาธาตุ เหลือเพียงซากฐาน และมีหลักฐานบางส่วน ด้านการบูรณะทั้งสมัยอดีตและสมัยปัจจุบันที่รายละเอียดยังสับสน คลุมเครือ (ภาพที่ ๓) ปรากฏประธานของวัดพระราม มีปัญหาเรื่อง การบูรณะในสมัยอดีต^๔ (ภาพที่ ๔) ปรากฏประธานวัดราชบูรณะ แม้ผ่านงานบูรณะมาแล้ว เห็นได้เพียงส่วนปลีกย่อย แต่โดยรวม แล้วอยู่ในสภาพที่ไม่น่าสงสัยด้านรูปแบบและโครงสร้าง (ภาพที่ ๕) เป็นต้น

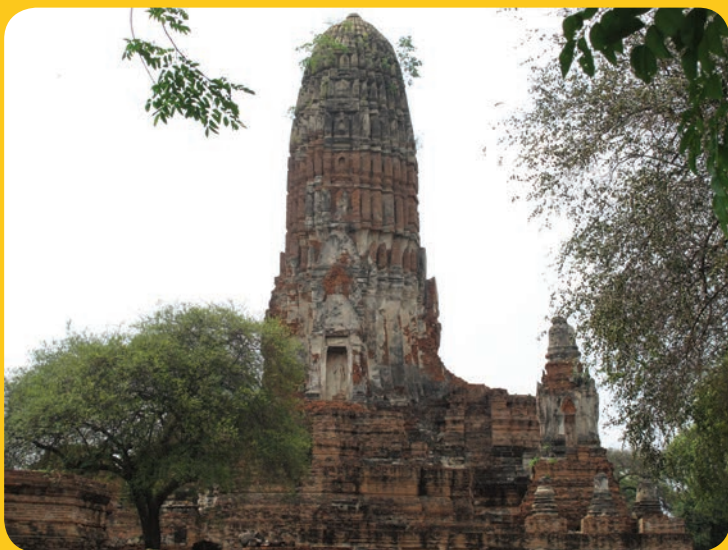
^๔ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร จัดพิมพ์, ๒๕๓๔), น. ๖๒. ระบุงการสร้างวัดนี้ในปีเสวยราชย์ของสมเด็จพระ บรมไตรโลกนาถ ต่อจากสมเด็จพระราชบิดา คือใน พ.ศ. ๑๙๗๗ หากไม่มี ความคลาดเคลื่อน และชื่อวัดพระราม หากหมายถึงวัดนี้ก็ย่อมมีประเด็น นำศึกษาวิเคราะห์ด้านรูปแบบศิลปะหลายประการ เช่น ลักษณะของจิตร กรรมที่ผนังมุข และที่ผนังคูหาซึ่งมีร่องรอยของปูนฉาบครั้งหลังที่กะเทาะ เผยให้เห็นปูนผนังเดิมซึ่งมีคราบสีแดงทา

- ภาพที่ ๒ ปรางค์ประธาน วัดพุทธโศวรรย์

- ภาพที่ ๓ ปราสาทมหาธาตุ วัดมหาธาตุ ส่วนที่พังจากฐานทลายลงแล้ว

- ภาพที่ ๔ ปราสาทประธาน วัดพระราม

- ภาพที่ ๕ ปรางค์ประธาน วัดราชบูรณะ

ปรางค์วัดราชบูรณะ ในที่นี้จึงเลือกปรางค์ซึ่งเป็นประธานของวัดราชบูรณะ เป็นกรณีศึกษาสำหรับช่วงแรกของราชธานี เพราะไม่พบความผิดปกติสำคัญด้านรูปแบบและโครงสร้างขององค์ปรางค์ นอกจากงานปูนปั้นประดับที่มีการซ่อมแซมบูรณะ อันสังเกตเห็นได้จากความแตกต่างทั้งด้านรูปแบบ กรรมวิธีปั้นลวดลาย และความแตกต่างของส่วนผสมปูนที่ใช้ปั้นมีผลให้พื้นผิวและสีของเนื้อปูนที่แตกต่าง^๕

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) โปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดราชบูรณะเมื่อ พ.ศ. ๑๙๖๗^๖ (หลังการสถาปนาราชธานีราว ๘๔ ปี) ช่วงแรกของราชธานี ปรางค์ประธานวัดสำคัญมีขนาดใหญ่เช่นวัดนี้ ต่อมาขี้นยาวออกไปทางด้านตะวันออกเป็น “ตรีมุข” คือมีทางเข้าสู่คูหาปรางค์ผ่านทางมุขได้ ๓ ทาง (ภาพที่ ๕) เช่นเดียวกับต้นแบบที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี

^๕ ทั้งนี้ ไม่กล่าวถึงลวดลายปูนปั้นบรรดาที่ประดับองค์ปรางค์ซึ่งมีงานซ่อมด้วยฝีมือช่างรุ่นหลัง สังเกตได้จากลักษณะลวดลายต่างยุคสมัย และร่องรอยการปั้น หรือร่องรอยชุดขีดที่แตกต่างกัน รวมทั้งเนื้อปูนที่ปั้น เป็นความแตกต่างที่อยู่เคียงข้างกัน

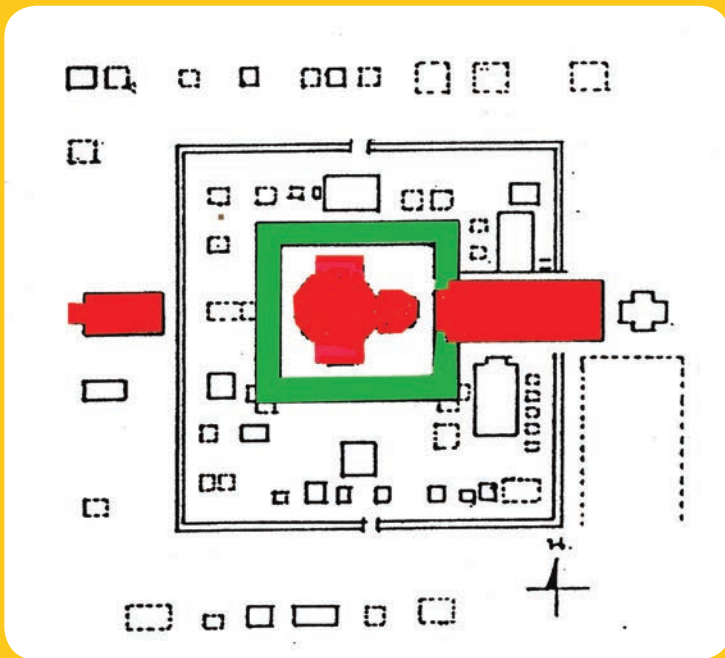
^๖ “พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์,” คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๕), น. ๔๔๖. (พระราชพงศาวดารฯ ฉบับนี้ให้ชื่อวัดที่สร้างว่า “วัดราชบูรณ”)

นอกจากความเป็นต้นแบบสำคัญแล้ว ปรางค์พระศรีรัตนมหาธาตุลพบุรี เคยมีปรางค์ขนาดเล็กขนานทางเหนือและทางใต้ ในที่นี้เรียกว่า ปีกปรางค์^๗ เป็นหลักฐานสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่เป็นต้นแบบการทำปีกปรางค์ และรวมถึงต้นแบบการก่อระเบียบคดล้อมรอบปรางค์ประธาน โดยมีวิหารอยู่ทางด้านตะวันออก ทำวิหารล้ำเข้ามาในระเบียงคด อุโบสถอยู่ทางตะวันตก นอกกระเบียงคด (ภาพที่ ๑ ข., ๑ ค.) ดังกล่าวมานี้ คือแบบแผนของวัดสำคัญในกรุงศรีอยุธยาช่วงแรก เช่นของวัดพุทไธศวรรย์ (ภาพที่ ๒ ก., ๒ ข.) วัดมหาธาตุ (ภาพที่ ๓ ก., ๓ ข.) วัดพระราม (ภาพที่ ๔ ก., ๔ ข.) และรวมทั้งวัดราชบูรณะนี้ด้วย

^๗ นายวุฒวาร์ดศึกษาเรื่องนี้เป็นประเด็นสำคัญ ทั้งด้านรูปแบบและความหมาย เขาใช้คำว่า “ปีกปรางค์” (the wings) ดู Woodward, H. W. Jr. “Studies...” Ch. V, p. 4.

- ภาพที่ ๑ ข. (จากภาพที่ ๑) ลายเส้นสันนิษฐานปรางค์ปึกขนานปรางค์พระศรีรัตนมหาธาตุ สันนิษฐานจากแผนผังและภาพถ่ายเก่า โดยอ้างอิงจากผลการค้นคว้าของนายวุฒวาร์ด (ดูที่เชิงอรรถที่ ๙ ของส่วนที่ ๒ นี้)

- ภาพที่ ๑ ค. (จากภาพที่ ๑) ปีกปรางค์ติดต่อเนื่องข้างเหนือและใต้ของปรางค์ประธาน (พระศรีรัตนมหาธาตุ) ระเบียงคดล้อมพระศรีรัตนมหาธาตุ โดยมีทำยวิหารล้ำเข้ามาทางด้านตะวันออกของระเบียงคด นอกระเบียงคดด้านตรงข้าม คือแนวของตำแหน่งอุโบสถ (ปรับปรุงจากแผนผังใน วารสารนพศูล ฉบับที่ ๑/๒๕๑๔)